

Jan Svanberg, *Medeltida byggmästare i Norden*, Stockholm: Bokförlaget Signum 2013. 168 s.

Rakentajain maailmaa ja maailmankuvaa keskiajan Pohjolassa

Vuonna 1983 julkaisi tuolloin Tukholman yliopiston yliopistonlehtorina toiminut Jan Svanberg kirjan Euroopan keskiajan rakennusmestareista.¹ Se sai vähien keskiajan tutkijoiden piireissä innostuneen vastaanoton, sillä olihan periodin tutkimus tuolloin enemmän tai vähemmän alamaissa, ei vähiten Suomessa. Omalla kohdallani kirja ei olisi voinut tulla juurikaan sopivampaan aikaan, sillä olin vajaat pari vuotta aikaisemmin tehnyt ensimmäiset arkeologiset ja rakennustutkimukselliset kenttätöni Espoon kivikirkossa ja juuri 1983, kevätpuolella, samanlaiset tutkimukseni kohdistuivat Lempäälän kirkkoon. Kirjan ajatukset ja ajatusmaailma – eivät välttämättä niinkään täsmälliset tiedot – antoivat minulle paljon ja psykologisesti vaikuttivat tulevaan tutkijanuraani.

Svanbergin kirja myytiin pian loppuun, mutta vasta 1994 siitä otettiin uusi painos, asianmukaisesti uusilla julkaisuviitteillä varustettuna. Tämän laitoksen esipuheessa hän kertoo, että kirjaa tulee seuraamaan toinen osa nimittäin Pohjolan keskiaikaisista rakennusmestareista. Moninaisten töiden, toimien ja tutkimusten takia julkaisun ulostulo venyi lähes kaksikymmentä vuotta, mutta 2013 tämä tapahtui, ja asiaa voi tervehtiä tyydytyksellä. Paljon on keskiajan rakennustutkimuksessa kuitenkin tapahtunut neljänäkymmenenä vuotena.

Svanberg on jakanut kirjan johdannon jälkeen neljään päälukuun, jotka käsittelevät kirvesmiehiä, muurareita ja kivimestareita sekä arkkitehteja ja rakennusmestareita. Eräänlaisena päättävänä päälukuna on

¹ Jan Svanberg, *Medeltida byggmästare*. Tidens förlag, Stockholm 1983.

kuuden tiiviin lähdekokoelmuksen kokoelma antamassa aikalaiskuvaa Upsalan tuomiokirkon, Roskilden Klaran luostarin, Vadstenan luostarikirkon, Turun tuomiokirkon, Trondheimin tuomiokirkon ja Kumlan kirkon rakentamisen eri puolista. Lyhyen julkaisuluettelon kirjoittaja on koonnut yllä mainittujen neljän pääluvun mukaan jäsenettynä, mutta omalaatuisesti ei kuitenkaan aakkosellisessa järjestyksessä. Viitteitä kirjassa ei ole, mutta sen sijaan kyllä henkilö- ja paikkahakemisto.

Kirjasta käy ilmi, kuinka vähäisellä ja kapealla pohjalla liikutaan yritettäessä tutkia rakennuksia niiden suunnittelijoiden tai tekijöiden kaivertamien tai muuten kirjoittamien nimiensä pohjalta. Niitä on toki säilynyt yli puolensataa, mutta kun ottaa huomioon, että pelkästään kivikirkkoja rakennettiin Norjaan, Ruotsiin ja Tanskaan pitkälle yli neljä tuhatta, saadaan kokonaisuus suhteisiinsa. Tämän olisi Svanbergin olettanut mainitsevan. Suomen aineistossa, oli kyse sitten kivistä tai puusta, ei ole säilynyt ainuttakaan kaiverrusta, mutta muissa aineistoissa sen sijaan jokunen, kuten esimerkiksi Kalannin kalkkimaalausten joukossa maalarinimi Petrus Henriksson (lyhennettynä) vuodelta 1470 tai 1471 ja Siuntion kastealtaassa kivimestarin nimi Tomas Tomasson 1540-luvulta.

Pääluvut alkavat luontevasti kirvesmiesten (*timmermän*) ammatin käsittelyllä. Heitähän on ollut Pohjoismaissa jo kivikaudelta alkaen, joskin työvälineiden materiaali vaihtui aikojen myötä kivistä kuparin ja pronssin kautta rautaan eikä kirvesmiesammattin luonne tietenkään ollut alkuaikoina selkeä. Joka tapauksessa heidän taloudellinen ja yhteiskunnallinen asemansa oli ainakin jo keskiajalla kohtuullinen, joskin selvästi alempi kuin muurareiden. Lienee selvää, että kirveen päälle osajia riitti, sillä tuskin kukaan miespuolinen lapsi saattoi olla joutumatta puutöiden piiriin, samoin toki naispuolinenkin, vaikkei naisille ammattiura voinutkaan avautua. Tai ehkä sittenkin, sillä toistaiseksi kirvesmiesten ammattiin kohdistuneissa tutkimuksissa on asenne vahvasti gender-sitoutunut jo lähtökohtaisesti. Tästä näkökulmasta sitä tarkastelee myös kirjan kirjoittaja.

Muiden ohessa ammattikunnat olivat selkeästi sellaisia suljettuja yhteisöjä, jotka antoivat mahdollisuuden ammattiin vain miehille. Ammattikuntia ja kiltoja Svanberg käsittelee huolellisesti ja perusteellisesti antaen tukevan kuvan järjestelmästä. Sen sijaan kirvesmiesten asema rakennusten suunnittelijoina ja niiden pystyttämistöiden johtajana jää ääriä viivoiltaan epätarkaksi, mistä tietenkään ei voi paheksua kirjoittajaa: aikalaisten kirjoittamaa aineistoa vain on varsin vähän ja sekin niukkaa. Esimerkiksi Hallingdalin Torpon sauvakirkossa on kaiverrus "Torolf teki tämän kirkon" ja tämän jäljessä kahdeksan häntä auttaneen miehen nimet. Suunnitteliko Torolf kirkon arkkitehtuurin, tekikö kustannuslaskelmat,

johtiko varsinaisen rakennustyön kulun? Vai vastasiko hän vain viimeainitusta, kuten teksti näyttäisi viittaavan? Onko perusteltua tulkita hänen ammatinsa laajasti vai suppeasti? Svanberg ei lähde näitä asioita selvittämään muutamia varovaisia luonnehdintoja pitemmälle. Käsitykseni onkin, ettei näihin ongelmiin voi esittää arvailuja pitemmälle meneviä tulkintoja ennen kuin keskiajan rakennusten tutkimus näiltä osiltaan laajenee systemaattisesti pohjoiseen Eurooppaan – sanotaanko tarkemmin vaikkapa Reinin pohjoispuolisten alueiden mahdollisimman laajan ja systemaattisesti kerätyn aineiston analyysiin.

Valitettavan niukasti ja puutteellisesti kirjoittaja käsittelee puukirkkojen rakentamista siitä näkökulmasta, montako sukupolvea niitä on voinut olla samalla tai lähes samalla paikalla ennen kivikirkon rakentamista. Tässä kirjoittaja pysyy siinä kautta kirkkojen tutkimushistorian vallinneessa yksiviivaisessa ja yksinkertaistavassa ajattelutavassa, jonka mukaan ensin oli puukirkko, joka sitten korvattiin kivikirkolla. Puukirkkoajan luonne ja ongelmat jäävät näin katveeseen.

Pääluvun ”Murare” kautta ammatillisen kentän luonne ja piirteet monimutkaistuvat. Kirjoittajan mukaan kivirakennusten (*huggstensbyggena*) muuraustyöt hoitivat kivenhakkaajat, jotka myös olivat muurareita. Se toimiko näillä työmailla ammatillisesti eriytyneitä muurareita, on hänen mukaansa tuntematonta, mutta tiilirakentamisessa heillä oli avainrooli. Viime mainittu varmaan pitää paikkansa, mutta toisaalta on mielestäni mahdollista, että oli olemassa ryhmä raakakiven muokkaajia, jotka eivät tehneet varsinaisia muuraustöitä. Tällaisia on voinut olla esimerkiksi Turun hiippakunnan, siis keskiaikaisen Suomen, kirkonrakennustyömailla, jonne kivimateriaali tuotiin talonpoikaiskylien maalta ja yhteismaalta. Näiden lähinnä jääkauden loppuvaiheen hiomien, tuomien ja jälkeensä jättämien kivien muokkaamisen voi olettaa olleen sen verran aikaa vievää ja raskasta, että varsinainen rakennuksen seinien muuraustyö olisi viivästynyt kivenmuokkauksen ruuhkauttaessa työn kulun. Tekijä keskittyy kuitenkin Tanskan ja Ruotsin keskusalueiden tiilirakentamiseen, joten kuvatun kaltaiset, Pohjoismaiden sisäisten periferioiden ongelmat jäävät vähemmälle.

Parhaimmillaan kirjoittaja on analysoidessaan ja kuvaillessaan Gotlannin kirkkoportaalien kalkkikivireliefejä, joissa on kivenkantajia ja muita rakentamiseen liittyviä aiheita – mukaan on otettu myös työssä tulleen janon ja sen oluella sammuttamisen kuvaaminen aikalaisaiheilla. Myös työpaikkojen väkivalta nousee esiin Bromman kirkon maalauksessa, jossa muurarimestari on lyömässä oppipoikaansa tai kisälliään kirveellä selkään. ”Lyö kunhan vaan lyöt hamarapuolella” voisi olla kisällin

puhekupla hänen vilkaistessaan olkansa yli mestaria. Nämä lienevätkin kirjallisten lähteiden ohella ja niiden kanssa tärkeimpiä lähteitä kuvattaessa mitä tahansa pohjoismaista rakennustyötä keskiajalla. Ne sopivat muutettavat muutettuina havainnollistamaan myös Suomen työn arkea keskiajalla.

Edellä kävi jo ilmi, että Svanberg erottaa kahdeksi eri luvuksi aiheiden muurarimestari ja kivimestari käsittelyn. Tälle on paljon perusteita, vaikka – kuten kommentissani totesin – kiven peruskäsittelyn ja sen hienovaraisemman työstön erottaminen toisistaan voisi ehkä olla perusteltua. Jälkimmäinen liittyy nimenomaan alueisiin, joilla luontaisesti saadaan raaka-aineeksi riittävästi pehmeitä kivilajeja, etupäässä kalkkikiven ja hiekkakiven erilaisia koostumuksia sisältäviä aineksia tai, paikallisemmin esimerkiksi Norjassa, vuolukiveä. Suomessa tällaisia raaka-aineita ei ole siinä määrin, että niitä olisi käytetty kokonaisten rakennusten raaka-aineeksi. Pieniä osia toki on näin voitu tehdä, kuten esimerkiksi Turun tuomiokirkossa.

Kivimestareita – termi joka ei varsin vahvasti ole vakiintunut suomalaiseseen keskiajan tai myöhemmän ajan ammattiterminologiaan johtuen juuri raaka-aineen puuttumisesta – tunnetaan muualta Skandinaviasta useita. Svanberg mainitsee esimerkiksi henkilön, jota luonnehditaan nimellä *Regnerus lapiscida*, Ragnar kivenhakkaaja, joka seurasi arkkitehti Donatusta Lundin tuomiokirkon rakennustöissä. Kirvesmiesten lailla kivimestaritkin jättivät muiston itsestään paitsi pergamenttien ja paperien teksteihin myös niihin kiviin, joita he työstivät. Nimiä onkin säilynyt runsaasti, sillä niitä on jo Skandinavian romaaniselta kaudelta vähintään neljäkymmentä. Niitä tosin tunnetaan pääasiallisesti keskiaikaisen Tanskan kuningaskunnan alueelta, joka tunnetusti kattoi myös Skoonen, Blekingen ja Hallandin. Mutta toki niitä on säilynyt myös Keski-Ruotsissa ja joitakin Norjassa. Suomi jää tässäkin näkymättömiin, koska ensimmäiset kivirakennukset tänne muurattiin vasta romaanisen ajan jälkeen, 1200-luvun lopulla (mm. Jomala) ja nekin syväkivilajeista. Kivimestarit työstivät myös muita kuin varsinaiseen rakennukseen kuuluvia kiviä, kuten esimerkiksi kastealtaita.

Kivimestarit olivat ainakin oman aikamme näkökulmasta rakennusmestarien tai arkkitehtien tavoin itsetuntoisia henkilöitä. Niinpä Uplannin Vallentunan kirkon erääseen kiveen on riimuin kaiverrettu sanat "Andor veisti tämän kauniin kiven", kun taas etelänorjalaisen Nannenstadin kirkon kastealtaassa on kaiverrus "Eindrude teki [tämän] astian hyvin". Hienovaraisemmin kerrotaan Åkirkebyn kirkossa Bornholmilla: "Katso tätä. Mestari Sigraf".

Svanberg käy kiinnostavasti läpi myös niitä monia reliefejä, joita kivenhakkaajat ovat tehneet itsestään, työstään ja työkaluistaan erilaisiin kohteisiin, erikoisesti portaaleihin ja hautakiviin. Näistä saa runsaasti kiinnostavia tietoja mm. sellaisesta vähemmän tunnetusta asiasta kuin mittakepin käytöstä työn yhteydessä, mutta myös ”moskista ja piikeistä” – ilmaisu, jota käytettiin moukarista ja piikkitaltasta ainakin 1960-luvun rakennustyömailla, joilla kesäisin työskentelin apupoikana. Samoin tulevat visuaalisen ilmaisun piiriin harppi ja kulmamitta, jotka perinteisesti keskiajan tutkimuksessa on tunnustettu rakennustyön vastaavan mestarin arvomerkeiksi. Tässä ollaankin sitten sillä alueella, josta Svanberg ei ole katsonut aiheelliseksi alkaa tehdä syvätutkimusta. Kysymys on siitä, mitkä olivat eri ammattien rajat, jos niitä oli lainkaan? Kivimestarit näyttävät olleen muun muassa arkkitehteja ja työmaan johtajia, mutta kuinka moni heistä oli puhtaasti kivien muokkaamiseen erikoistunut ammattilainen, joka kieltäytyi tekemästä esimerkiksi rakennusten suunnitteluun liittyviä tehtäviä, tai joille niitä ei edes tarjottu?

Kirjoittaja jättää tämän tutkimuskentän perkaamisen, mikä lienee hyvä rajaus, sillä se vaatisi perusteellisen ja tässäkin laajojen alueiden perinteitä, tapoja ja ammatillistumisia käsitteleviä tutkimuksia. Pitkäänhän, itse asiassa jo aikalaiskirjoituksista lähtien on tiedetty Italian renessanssin mestareiden ammatillinen monipuolisuus, esimerkkinä taiteen ja kulttuurin ikonin Michelangelo di Buonarroto (1475–1564) toimiminen niin ylivertaisena kuvanveistäjänä kuin arkkitehtina. Kuitenkin se, mitä Italian suhteen pidetään itsestäänselvyytenä, on vielä laajalti vähän tutkittua monella muulla alueella. Se, mitä ja miten tehtiin pohjoisilla alueilla keskiajalla, olisikin saatettava keskustelemaan renessanssin ajan ihailtujen teosmaiden käytäntöjen kanssa.

Svanberg toki nostaa asian esiin, joskaan ehkä huomaamatta asian ydintä. Hän käsittelee erinomaisesti Skandinavian niemimaan varhaisinta ja samalla vaikuttavinta rakennustyömaata Lundin tuomiokirkkoa. Sen rakentaminen aloitettiin heti sen jälkeen, kun Pohjolasta – tavallaan näin myös Suomesta, vaikka se olikin tämän tuolloisen pohjoisen kristilliseksi osin muodostuneen ja osin muodostuvan alueen ulkopuolella – tuli 1103/1104 arkkhiippakunta eli itsenäinen kirkkoprovinsi. Rakennustyön alkupuolella *Donatus architectus, magister operis huius [ecclesie] obiit*, arkkitehti Donatus, tämän [kirkon] rakennusmestari, kuoli. Ilmaisussa tulee ensimmäisen kerran Pohjoismaissa esille ilmaisu arkkitehti, joka oli itse asiassa antiikin Rooman ammattitermi ja joka edelleen on ainakin ammattinsa harjoittajille – mutta myös monelle muulle – arvostettu ja kunnioitusta herättävä termi. Arkkitehti Donatus on silta antiikista Pohjolan

keskiaikaan ja siitä nykypäivään. Samalla se liittyy termin Italiaan ja renessanssin itsetietoisien ajattelun muodostumiseen antiikin tekstien ja ajatusten uudelleentulkintana. Eikä tässä vielä kaikki, sillä arkkitehti Donatus oli ainakin arkkitehtuurikieleltään – italialainen. Svanberg seuraa myös muita merkkirakennuksia ja niiden monesti vaikeasti tulkittavia viitteitä arkkitehteista ja rakennusmestareista esimerkiksi Linköpingin ja Uppsalan tuomiokirkoissa.

Vaikka kirjan nimen mukaan käsiteltävänä ajanjaksona onkin keskiaika, olisi kuitenkin kaivannut avautumista erityisesti myöhempisiin aikoihin, sillä tässäkin kirjassa keskiaika on ikään kuin ”annettu” aikakausi, jolla on tiukat ja läpitukenemat rajat ylös- ja alaspäin. Jos kuitenkin tarkastelee kehitystä esimerkiksi Suomessa, voi – toki vaivalloisen työn tuloksena – havaita keskiajan jatkuvan hyvin pitkälle uuteen aikaan, osin jopa 1800-luvulle ja urakkajärjestelmän tuloon asti. Toinen seikka, jonka puuttumista kirjasta voi arvostella, on sen keskittyminen sakraaliarkkitehtuuriin. Militaria, siis linnojen ja muiden sotimiseen liittyvien laitteiden rakentaminen, jää joiksikin maininnoiksi, joskin Skånessa sijaitseva Glimmingehusin linna on upea poikkeus. Sama koskee siviilirakennuksia, olivat ne sitten rälssin tai alempien kansanryhmien rakennuttamia.

Kirjan lopussa olevat lähteet (pääasiassa latinaksi ja niiden käännökset nykyruotsiksi) ovat kiinnostavaa luettavaa. Ne avaavat aikalaisten rakentamiseen liittyviä pohdintoja ja ratkaisuja. Erityisesti ilahduttaa se, että myös Turun tuomiokirkko on mukana esittelyssä. Varsinkin rakennuksen katon kattamismateriaaliin liittyvät konsultaatitiedustelut ovat mielenkiintoisia.

Miten muulla tavoin Suomi näyttäytyy kirjassa, voi kysyä. Ehkä tässä joutuu pettymään, sillä käsittelyä leimaa tietynlainen vanhahtavuus ja suoranaiset virheet. Ensin mainitusta on kuvaava esimerkki kirjoittajan käsitys, jonka mukaan ”viimeisenä Pohjoismaista kristillistettiin Suomi kolmella niin sanotulla ristiretkellä, [joista suuntautui] ensimmäinen 1100-luvun puolivälissä rannikkoseuduille, toinen 1200-luvun puolivälissä Hämeeseen ja kolmas saman vuosisadan lopussa Karjalaan”. Tällainen yksinkertaistus palautuu sotia edeltäneen ajan tulkintoihin eikä niidenkään suhteen perustellusti tai vivahteikkaasti. Jälkimmäisestä hyvä esimerkki on puolestaan maininta Vanajan kirkon muuraamisesta 1400-luvun puolimaissa. Tässä kyseessä lienee tekijän lapsus tai sitten hän on keksinyt ajoituksen, sillä kukaan suomalainen tai ruotsalainen tutkija ei tällaista ajoitusta ole esittänyt. Kirkko on kautta tutkimushistorian perustellusti määritelty rakennettuna 1400-luvun lopulla tai vuoden 1500 tienoilla. Myös

Nousiaisissa lautamiehenä toimineen muurarimestari Thomasin asema nykyisen pitäjänkirkon rakentajana on perustelematon. Vaikka siis on ilahduttavaa, että kirjoittaja on ottanut Suomen mukaan kirjan sisältöä suunnitellessaan, olisi hänen ollut hyvä ottaa selvää maamme keskiajan tutkimuksen nykyaikaisista käsityksistä ja tulkinnoista.

Kivimestareiden töiden esittelyn lopussa Svanberg käsittelee lyhyesti erittäin kiinnostavan ja ajatuksia kiehtovan saksalaisen mestari Adam van Dürenin pitkää työelämää (ainakin 1487–1532) ja tuotantoa Pohjoismaissa. Kesällä 2014 Piritassa pidetyssä Ikonografisessa symposiumissa hän kertoi tulevaisuudessa keskittyvänsä tähän aihepiiriin. Sen tuloksia jää odottamaan kiinnostuneena.

Kirja *Medeltida byggmästare i Norden* antaa hyvän todistuksen Jan Svanbergin taidoista, kokemuksesta ja laajasta tietämyksestä, vaikka siitä perusteellinen analyysi puuttuukin ja se osoittaa valitettavaa tietämättömyyttä Suomen keskiajasta. Viime mainitun vastapainona toki on se, että hän muistaa Suomen olleen osa Ruotsin kuningaskuntaa – monet ruotsalaiset tutkijat näin eivät tee.

Markus Hiekkänen, FT
Professori
mar.hiekkanen[at]gmail.com